

Шашкова Людмила Олексіївна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-2054-0405>

e-mail: profshashkova@gmail.com

ПОЛІТИЧНИЙ ПОВОРОТ У ФІЛОСОФІЇ НАУКИ

Резюме

Тематика взаємин науки і політики є сучасним трендом у дослідженнях філософів науки. Мета. Закцентувавши увагу на аналізі стосунків науки і політики з позиції соціальної філософії науки, дослідження спрямовано репрезентувати політичний поворот у філософії науки й епістемології. Методологічною основою дослідження є стратегії і підходи соціальної філософії науки, міждисциплінарний підхід, який дозволяє збудувати містки між філософією науки і політичною філософією. Підсилює актуальність застосування визначеної методології стратегія соціальної епістемології у визначенні знання як боротьби за владу в епоху постістини.

Авторка, ґрунтуючись на міждисциплінарних зв'язках, розглядає соціальну епістемологію і соціальну філософію науки як сучасні тренди, що концентрують дослідницьку увагу на осмисленні стратегії індивідуальних і колективних дій учених. Наукова новизна полягає в обґрунтуванні повороту до соціальної і політичної філософії науки, що дає можливість проаналізувати стосунки науки і політики від соціального схвалення і виправдання науки до проблеми довіри до науки і наукового знання і епоху постістини, від політики науки до політики знання.

Висновки. В епоху постістини факти відіграють значно меншу роль, ніж суб'єктивні оцінки, відчуття, переконання та емоції. Верифікації знання відводиться менша роль, а когерентність висловлювань, повнота інформації чи сумніння її джерела цікавлять одержувачів менше. Знання стає грою, а істина — винагородою в цій грі. Реальна ситуація спонукає визнати не лише множинність істини, а й припустити рівну незгоду у позиціях істини в епоху постістини.

Ключові слова: наука, політика, соціальна філософія науки, соціальна епістемологія, постістина.

Вступ

Концептуальний аналіз політичної влади, основних підходів до її визначення і розуміння, проблематика багатовимірності політичної влади і особливостей розгортання політичних процесів в Україні складають основу наукових розробок українського політолога, професора Володимира Федоровича Цвиха. У продовження дискусій щодо стосунку політики і науки, в яких брав участь шановний університетський професор [1], у межах цієї статті представимо міркування щодо актуалізації політики науки як політики знання в контексті сучасного інформаційно-знаннєвого суспільства.

Наука, яку представляють політично орієнтовані дисципліни, зокрема, політологія, і реальна політика суттєво пов'язані, але все ж таки метафізично вони розрізнені. Одним з перших, хто актуалізував тематику взаємин науки і політики на початку XX століття був Макс Вебер. Його відомі лекції «Наука як покликання і професія» (1917) та «Політика як покликання і професія» (1919) дали початок так званій веберівській діалектиці науки і політики як діалектики відповідно цінніснараціональної (ідеальний тип ученого) та цілераціональної (ідеальний тип політика) діяльності. Без перебільшення можна стверджувати, що означена Вебером тематика стала трендом в дискурсі політики і науки кінця XX і початку XXI століття, що більшою мірою пояснюється зміною ролі й статусу знання як інструмента у боротьбі за владу в епоху постістини.

На підтвердження застосування підходу відомого соціолога нагадаємо аргументацію соціальної філософії науки в осмисленні історії взаємин науки, влади, політики. У будь-якому суспільстві картина світобудови, природний порядок речей є важливим аргументом впливу на свідомість: саме на її засадах людина добудовує свої уявлення про суспільний устрій, який для неї є прийнятним. Становлення сучасної науки відбувалось паралельно зі становленням новоєвропейського суспільства, його цінностей та ідеалів. Класична європейська наука XVII-XVIII століть сформувала картину світу, в оптиці якої вбачали розгортання нового суспільства. Це була механістична картина світу І. Ньютона, яка давала уявлення про світ як гігантський механізм, який підтримує рівновагу завдяки системі стримування та противаги. Саме така картина світобудови вплинула на формування уявлень про новий політичний устрій та розвиток ліберальних концепцій прав і свобод. Вагомим наслідком такого взаємовпливу, як відомо, стало створення теорії Адама Сміта і навіть упорядкування Конституції США.

Мета статті. Закцентувавши увагу на аналізі стосунків науки і політики з позиції соціальної філософії науки дослідження спрямовано репрезентувати поворот від соціального схвалення і виправдання науки до проблеми довіри до науки і наукового знання і епоху постістини, від

політики науки до політики знання. Методологічною основою дослідження є стратегії і підходи соціальної філософії науки, міждисциплінарний підхід, який дозволяє збудувати містки між філософією науки і політичною філософією. Підсилює актуальність застосування визначеної методології стратегія соціальної епістемології у визначенні знання як боротьби за владу в епоху постістини.

Результати дослідження

Неупередженість науки ще від Аристотеля визначається тою обставиною, що вона вивчає реально існуюче, а не вказує, як має бути (на відміну від політики, яка за влучним висловлюванням Бісмарка є мистецтвом можливого). У період формування новоєвропейської науки стосунки, які формувались між владою і наукою, потребували від останньої в обмін на сприяння з боку суспільства задекларувати нейтралітет і свободу від ідеологічних та політичних уподобань, моральні цінності залишити у сфері релігії, а науковцям прописувалось орієнтуватись на здобуття об'єктивної істини як визначальної цінності. Така нейтральність наукового пізнання стала новим явищем в культурі, яке позначило існування пізнавальної проблематики, яка не входила до компетенції науки, а значить підсилювала аргумент автономії науки, її свободи від моральних вимірів і зосередженні уваги лише на наукових дослідженнях. Результатом домовленостей стало формування і поширення стійких переконань щодо існування так званої «чистої науки», ціннісно нейтральної. Водночас справедливим був і аргумент, підкріплений зворотною необхідністю обмеження політичних та ідеологічних експансій у сфері наукових компетенцій.

На перший погляд, начебто, склалася двоїста ситуація. З одного боку, влада і демократичний порядок легітимізуються завдяки науці, а з іншого, вчений стає лише спостерігачем цих процесів і зосереджується на пошуках істини. Але в реальності процес інституалізації науки був ефективним і взаємовигідним. Він передбачав входження наукових закладів до системи політичних інститутів за умов надання гарантій невтручання у справи виховання людини, а також держава і суспільство брали на себе витрати на забезпечення наукових досліджень та підготовку кадрів. В результаті науці включення до політичної структури суспільства надало політичну протекцію, а вченим — престиж. У свою чергу модернізація суспільства збільшувала ідеологічне значення раціонального методу, авторитетом якого володіла наука. По суті, раціональне перетворення європейського суспільства на засадах наукового розуму визначило знання владою, а точніше визнало владу знання, на якій ґрунтується суспільний прогрес.

Значний потенціал розуміння знання-влади розкрився на початку ХХ сторіччя. Авторитет учених, які володіють знанням, став майже беззаперечним, лише згадування про використання науки стало достатнім для

ідеолога чи політика, щоб переконати у правильності своїх ідеологічних тверджень. Чим більше політик здавався схожим на вченого, тим більше він був переконливим. Ризики такої схожості, про які писав відомий фізик Дж. Максвел, полягали в тому, що найабсурдніша думка може бути прийнята в суспільстві, якщо вона викладена мовою, яка нагадує людям наукову фразу.

Втім ситуація почала змінюватись з появою і застосуванням у нищівних війнах ХХ сторіччя створених за допомогою наукових винаходів та відкриттів засобів і знарядь масового знищення. Вочевидь, що у випадку використання ядерної, хімічної чи бактеріологічної зброї вчений вже не просто залишався спостерігачем, він ставав прямим учасником таких процесів як автор небезпечних винаходів. Стало очевидним, наскільки значним є вплив науки та її технологічних здобутків на соціальні зміни, навіть якщо вони не завжди бажані й очікувані. Роберт Мертон, засновник соціології науки, писав з цього приводу, що протягом ХХ століття навіть ті вчені, які займалися природничими науками, час від часу виривалися з полону своїх лабораторій, аби з гордістю і захопленням визнати соціальні наслідки своєї роботи, чи із жахом і соромом від них відступитися [2, с. 743]. Прикладів тому історія науки дає достатньо.

Отже, формування наукової картини світу і наукової раціональності з неупередженим пізнанням реальності як зовнішньої до людини та вільної від етичних норм, викликали в західній культурі не лише великий ентузіазм, але й глибоку кризу, зробили науку інструментом відчуження людини як від природи, так і одне від одного. З одного боку, наука запропонувала людині небачену раніше, найвищу свободу пізнання аж до можливості впливати майже на онтологічний статус Всесвіту. Але з іншого боку, наука надала цій метафізичній свободі небезпечного практичного виміру. Драматичні ілюстрації розгортання кризової ситуації дає аналіз стосунків між ученими і владою в історичних умовах тоталітарних суспільств середини ХХ століття. Але зазначимо, що водночас наука сама надавала такі важелі й підтримку владі, щоби стати в результаті її заручницею. Йдеться про вибір, який мав зробити вчений: або працювати на користь ідеологічного інтересу держави, або вступити у конфлікт з політичними інтересами влади, наражаючись на можливі ризики і санкції.

Експансія політичного контролю у сферу науки в усі часи небезпечна тим, що приводить до затвердження в середині наукової спільноти конфліктуючих лояльностей у стосунку до держави і влади. Поступово навіть ті вчені, які були лояльними до влади, перестають бути такими і стають небезпечними для неї. Стає зрозумілим, що не зважаючи на бажання працювати на користь суспільства, вчений не може упередити того способу, в який його розробки можуть бути використані. Знову звернемося до аналітики Макса Вебера, який акцентував увагу на тому, що віра в науку і цінність

наукової істини є зовсім не природною властивістю людини, а продуктом конкретної культури [3, с. 412–413]. А значить, така віра може перетворитись на сумнів чи невір'я, а за певних умов навіть і на вороже ставлення до науки та її цінностей.

Аналізуючи ситуації, в яких може сформуватися вороже ставлення до науки, Роберт Мертон виділяв наявність двох типів умов, перший з яких, на його думку, складається з логічних елементів, а другий — з не логічних [2, с. 751]. Логічне судження ґрунтується на висновку, що наукові результати і методи науки можуть бути ворожими стосовно важливих для суспільства (чи значної його частини) цінностей. Нелогічний набір елементів спирається на відчуття несумісності комплексу цінностей, які представляють науковий етос, і тих цінностей, які представляють інші соціальні інститути, громадські й активістські рухи тощо. Щоби розвіяти такого роду сумніви потрібно раціоналізувати подібні відчуття, які час від часу із завидною регулярністю з'являються і поширюються в різних країнах і соціально-культурних контекстах, іноді перетворюючись на серйозні соціальні практики супротиву науково-технологічним досягненням. Одним із актуальніших прикладів є рухи проти вакцинації від COVID 19 відомі як рухи антиваксерів.

Тобто обидва типи умов дають підстави для розуміння ворожого ставлення чи неприйняття. А значить важливою і необхідною умовою для соціальної прийнятності науки є соціальне схвалення її досягнень. Воно проявляється в існуванні спільного переконання в тому, що наука сприяє досягненню схвалених суспільством цілей, а також у спільному відчутті, що цінності науки співпадають (а не суперечать) з базовими культурними цінностями. Якщо узагальнити наведені міркування, то висновок соціальної філософії науки такий: соціальне положення науки визначається як результат впливу сил, які схвалюють наукову діяльність як ціннісно-позитивну, або ж знаходяться на протилежній позиції.

Розуміння сюжетів стосунків науки і політики перших десятиліть XXI століття [4] відкриває фундаментальну суперечність сучасності пов'язану, з одного боку, з прагненням досягнення стійкого розвитку, а з іншого боку, з підвищенням ризику життя в інформаційно-технологічній реальності. Ситуації в суспільстві ризику характеризуються зростаючим ступенем невизначеності. І додає такого зростання сама наука, яка водночас і продукує ризики, і їх розпізнає, оцінює ступінь та масштаб загроз для суспільства. Тому наявність фактору соціального схвалення тих чи тих рішень, які приймаються конкретними політиками чи соціальними інститутами, в умовах другого десятиліття нинішнього століття чи приймає суспільство запропоновану політику економічного і науково-технологічного зростання, як таку, що люди зможуть її соціально витримати. Тобто чи витримає суспільство обраний політиками сценарій розвитку з можливими

ризиками і наслідками для людей? Відтепер ключовим в епістемічному розумінні словом стає довіра, оскільки експертизу соціальних наслідків, викликів і загроз, які може витримати суспільство, мають проводити знавці й експерти, кому довіряють.

Можна підтримувати або не підтримувати наукові розробки залежно від того, чи створюють вони небезпечні для людини і людства ситуації. Але в демократичному суспільстві наукова діяльність не може бути примусовою. Наука є автономним і добровільним, демократичним підприємством. Водночас, науковець несе відповідальність за те, як інші — держава, влада, політики використовують його ідеї та розробки. Тому можливий конфлікт між владою і вченим через несумісність етичних і політичних настанов, які привносять не релевантні для науки критерії (расові, етнічні, національні, політично заангажовані). Інструменти для вирішення конфліктної ситуації зіткнення різних позицій надає колективна/групова соціальна епістемологія, яка пропонує вихід з індивідуального мислення і мотиваційної сфери у спільну реальність, солідарну позицію, перехід від автономії власного розуму до спільного, колективного рішення і знання [5]. Вимога спільної відповідальності за наслідки діяльності в глобальному масштабі потребує досягнення взаєморозуміння в оцінюванні нормативів, цінностей та інтерсуб'єктивного узгодження вихідних принципів активності. З огляду на це по-новому постає питання наукової конкуренції, коли, наприклад, одну й ту саму наукову задачу можуть вирішувати лабораторії у різних країнах світу. Наприклад, створення вакцин від COVID 19, ліків проти СНІДу, онкологічних захворювань тощо. Чи можуть об'єднатись між собою лабораторії, які змагаються за отримання першості чи матеріальної винагороди? Поки що це питання залишається не розв'язаним.

Увесь представлений аналіз, доволі логічний і послідовний, у контексті постсучасності має бути доповнений урахуванням новітніх епістемічних ситуацій і практик функціонування знання, пов'язаних з дискурсом постістини. Про знання як боротьбу за владу в епоху постістини міркує відомий соціальний епістемолог і філософ науки Стів Фуллер у праці «Post Truth. Knowledge as a Power Game» [6].

Якщо охарактеризувати його попередні погляди як одного із засновників соціальної епістемології, то можна зазначити, що у дослідника відсутній інтерес до позиціонування знання в сенсі його обґрунтованості. Він схильний вважати, що поняття обґрунтованості, надійності, істини пов'язанні з відкритим питанням засад знання і межами дослідження. Обґрунтовуючи введений ним концепт «політика знання» в межах соціальної епістемології, С. Фуллер акцентував увагу на важливості усвідомлення, що істина і раціональність не єдині цілі існування практик виробництва знання. Знаннєві практики він характеризує у термінах економічної теорії — виробництва і розподілу, тому відходить від класичного індивідуалізму

і стверджує, що індивід не може сам контролювати і передбачати результати власної когнітивної діяльності [7]. Щоб зрозуміти процеси виробництва і функціонування знання, необхідно аналізувати їх на рівні соціальних інтеракцій і дискурсивних практик. Тому сфера питань епістемолога і соціального філософа науки, за С. Фуллером, це прийняття рішень у сфері політики знання: як має бути організований пошук знання, коли до нього залучена велика кількість людей [7, р. 3]. Знання не можна накопичувати безкінечно чи розподілити на всіх безкоштовно, знання — обмежений ресурс, який має вартість, а розподіл знання означає і розподіл влади.

Якщо звернутися до визначення постістини в Оксфордському словнику англійської мови, то там зауважено, що це поняття позначає обставини, за яких об'єктивні факти менше впливають на суспільну думку, ніж звернення до емоцій та особистої віри. Тобто в епоху постістини «легко відшукати будь-які дані, які тільки захочете, та дійти будь-якого висновку, якого лише побажаєте» [8, с. 12]. Постістина характеризується толерантністю до можливої багатоманітності істинного і невизначеністю межі між істинним та неістинним. Якщо слідувати економічному словнику С. Фуллера, то постістина є характеристикою виробництва, отримання і поширення (розподілу) інформації. В середовищі науковців, академічному, постістина розглядається як недостовірні інформація/знання. А в публічному просторі вона проявляється складніше і багатомірніше: постістина стала властивістю сучасного дискурсу (від медіа до міжнародного дискурсу з політичних чи глобальних питань), коли свідомо чи несвідомо, чи з мовчазної згоди учасників/акторів поширенню недостовірної інформації не заважають, ба більше, беруть участь у її поширенні (так виробляються fake news).

У цьому зв'язку С. Фуллер задає слушне питання: куди і до чого може такий процес привести науку і суспільство? І стверджує: постістина вже стала реальністю нашого життя, це вияв своєрідної демократії знання постінформаційної епохи, коли може виявитись, що тією більшістю, яка має владу знання і встановлює правила для інших, стане зовсім не наукова професійна спільнота і навіть не її близьке оточення. (Як це актуально для розуміння ситуацій в українському контексті!). В умовах постістини важко зберегти віру в існуванні істини взагалі, настільки розмиті межі між нею та помилкою, чи брехнею, чи напівprawдою, тим більше, що мотивації, які призводять до їх появи часто-густо взагалі неможливо зрозуміти.

Висновки

Для вченого істина продовжує залишатися вищою пізнавальною цінністю (в ідеалі), проте зберегти в це віру (в реальності постістини) стає дедалі складніше. Стає складніше верифікувати знання на предмет вірогідності й не тому, що не працюють наукові критерії верифікації (чи

фальсифікації) знання/інформації. Просто в позанауковому середовищі, куди попадає знання, такій перевірці відводиться значно менша роль, а когерентність висловлювань, повнота інформації чи сумління її джерела цікавлять одержувачів менше за все. Звісно, що такій ситуації сприяє розвиток інформаційно-комунікаційних засобів, доступності до будь-якої інформації через Інтернет, соціальні мережі тощо. Як результат, у формуванні суспільної думки з будь-яких питань факти відіграють значно меншу роль, ніж суб'єктивні оцінки, відчуття, переконання та емоції. Лідери думок у соціальних мережах стають носіями «істинної» у значеннях епохи постістини інформації чи знання. У такий спосіб, на думку С. Фуллера, знання стає грою, а істина — винагородою в цій грі. Лише з тою обмовкою, що метою і прагненням перемогти у грі є зовсім не істина, а «модальна влада», яку дає знання, визнане іншими як істинне. У цій стратегічній грі гравці знають свої цілі й самі конструюють правила, а оскільки останні їм добре відомі, то вони і виграють. Інші ж гравці можуть навіть і не здогадуватись про такий стан справ. Гра стає модальною, а її засади, як вважає С. Фуллер, виявляють ту саму волю до влади. [6, р. 46]. Реальна ситуація спонукає визнати не лише множинність істини, а й припустити рівну незгоду у позиціях істини в епоху постістини. Соціальна філософія науки надає інструменти аналізу і пояснення траєкторії розгортання стосунків науки і політики від соціального схвалення і виправдання науки, тобто від політики науки, до питання довіри до науки і наукового знання, до політики знання і епоху постістини.

Список посилань:

1. Цвих В.Ф. Багатовимірність політичної влади: концептуальний аналіз (основні підходи до розуміння і визначення влади): наукова доповідь на засіданні Вченої ради Київського національного університету імені Тараса Шевченка (від 3 травня 2017 року). Київ: КНУТШ, 2017. 29 с.; Цвих В.Ф. Андрушко В.І. Адвокація та лобізм в системі взаємодії з органами державної влади. Гілея: науковий вісник. 2019. Вип. 142 (3). С. 11–16.
2. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. 873 с.
3. Вебер М. «Объективность» социально-научного и социально-политического познания. Избранные произведения. Москва: Прогресс, 1990. С. 348–415. [808 с.].
4. Касавин И.Т. Социальная философия науки и коллективная эпистемология. Москва: Издательство «Весь мир», 2016. 264 с.
5. List Chr., Goldman A., Whitscomb D. Group Knowledge and Group rationality: a Judgment Aggregation Perspective. Social Epistemology: Essential Readings. Oxford University Press, 2011. Pp. 221–242.

6. Fuller, Steve. Post Truth. Knowledge as a Power Game. Anthem Press, 2018. ISBN9781783086931.

7. Fuller S. Social Epistemology. Bloomington: Indiana University Press, 2002. 314 p.

8. Фуллер С. Постправда: Знание как борьба за власть. / пер. с англ. Д. Кралечкина. Москва: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2021. 368 с.

References:

1. Tsvykh, V.F. (2017). Bahatovymirnist politychnoi vlady: kontseptualnyi analiz (osnovni pidkhody do rozuminnia i vyznachennia vlady): naukova dopovid na zasidanni Vchenoi rady Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka (vid 3 travnia 2017 roku). Kyiv: KNUTSh. 29 p.; Tsvykh, V.F. & Andrushko, V.I. (2019). Advokatsiia ta lobizm v systemi vzaiemodii z orhanamy derzhavnoi vlady. Hileia: naukovyi visnyk. Vyp. 142 (3). Pp. 11–16 [in Ukrainian].

2. Merton, R. (2006). Sotsyalnaia teoryia y sotsyalnaia struktura. AST MOSKVA: KhRANYTEL. 873 p. [in Russian].

3. Veber, M. (1990). «Объективность» sotsyalno-nauchnogo y sotsyalno-polytycheskogo poznanyia. Yzbrannyye proyzvedeniya. Moscow: Prohress. Pp. 348–415 [808 p.] [in Russian].

4. Kasavyn, Y.T. (2016). Sotsyalnaia fylosofiia nauky y kollektivnaia epystemolohyia. Moscow: Yzdatelstvo «Ves myr». 264 p. [in Russian].

5. List, Chr., Goldman, A. & Whitscomb, D. (2011). Group Knowledge and Group rationality: a Judgment Aggregation Perspectiv. Social Epistemology: Essential Readings. Oxford University Press. Pp. 221–242.

6. Fuller, Steve. (2018). Post Truth. Knowledge as a Power Game. Anthem Press. ISBN9781783086931.

7. Fuller, S. (2002). Social Epistemology. Bloomington: Indiana University Press. 314 p.

8. Fuller, S. (2021). Postpravda: Znanye kak borba za vlast.; per. s anhl. D. Kralechkyna. Moscow: Yzd. Dom Vysshei shkoly ekonomyky. 368 p. [in Russian].

Liudmyla Shashkova

Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-2054-0405>

e-mail: profshashkova@gmail.com

POLITICAL TURN IN THE PHILOSOPHY OF SCIENCE

Abstract

The subject of the connection between science and politics is a modern trend in the research of philosophers of science. Focusing on the analysis of the relationship between science and politics from the standpoint of the social philosophy of science, the study aims to represent a political turn in the philosophy of science and epistemology. The methodological basis of the study are the strategies and approaches of the social philosophy of science. This is an interdisciplinary approach that allows to build bridges between the philosophy of science and political philosophy. The methodological strategy of social epistemology is used in understanding knowledge as power game in the post-truth era.

The author, based on interdisciplinary links, considers social epistemology and social philosophy of science as modern trends that focus research on understanding the strategy of individual and collective action of scientists.

Scientific novelty is to justify a turn to the social and political philosophy of science, which makes it possible to analyze the relationship between science and politics from social approval and justification of science to the problem of trust in science and scientific knowledge, from the politics of science to the politics of knowledge.

In the post-truth era, facts play less of a role than subjective judgments, feelings, beliefs, and emotions. Verification of knowledge plays a much smaller role, and the coherence of statements, completeness of information or conscience of its source are of less interest to recipients. Knowledge becomes a game, and truth becomes a reward in this game.

Key words: science, politics, social philosophy of science, social epistemology, post-truth.

Стаття надійшла до редакції 11.09.21

© Шашкова Л. О., 2021